

15. Leontiev A.A. Saying as a subject of linguistics, psycholinguistics and communication theory. *Text syntax*. M., 1979. P. 18–36.
16. Maidanova L.M. Essays on practical style: For student journalists. Sverdlovsk, 1986. 184 p.
17. Mamaliga A.I. The structure of the newspaper text. Kiev, 1983. 137 p.
18. Moskalskaya O.I. The grammar of the text. M., 1981. 183 p.
19. Nikolaeva T.M. Linguistics of the Text: Current State and Prospects. *New in Foreign Linguistics*. M., 1978. Vol. 8. P. 5–42.
20. Novikov A.I. Text semantics and its formalization. M., 1983. P. 215.
21. Odintsov V.V. Stylistics of the text. M., 1980. P. 263.
22. Razinkina N.M. On the Stability of the Functional Style. *Question of linguistics*. 1986. № 4. P. 114–119.
23. Referovskaya E.A. Linguistic studies of the structure of the text. L., 1983. 215 p.
24. Sidorov E.V. On the Systematicity of Text Semantics. *Text and Culture: General and Particular Problems*. M., 1985. P. 174–180.
25. Sidorov E.V. Communicative Principle of Researching Text. *Izv. Academy of Sciences of the USSR. Ser. lit. and lang.* 1986. Vol. 45. № 5. P. 425–432.
26. Sorokin Yu.A., Tarasov Ts.F., Shakhnarovich A.M. Theoretical and applied problems of communication. M., 1979. P. 327.
27. Stepanov G.V. Integrity of the artistic image and linguistic unity of the text. *Text Linguistics: Materials of scientific conf.: in 2 parts*. M., 1974. Part 2. P. 72–76.
28. Strizhenko A.A., Kruchinina L.I. About the features of the organization of texts relating to different functional styles. Irkutsk, 1985. 176 p.
29. Tunkel V.D. On the issue of oral transmission of a speech message : dis. ... cand. filol. sciences. M., 1964.
30. Turaeva Z.Ya. Linguistics of the text. M., 1986. 126 p.
31. Chernukhina I.Ya. Essay on the style of artistic prose text: factors of text formation. Voronezh, 1977. 207 p.
32. Chernukhina I.Ya. Elements of the organization of artistic prose text. Voronezh, 1984. 115 p.

УДК 81'42:811.133.1

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАЦІЇ

GENDER SPECIFICS OF COMMUNICATION

Хайдар Д.М.,

*аспірант кафедри романської філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Розглядається вплив гендеру в комунікації, його зв'язок із соціальним статусом і роллю, співвідношення понять «статус», «роль» і «гендер». З'ясовано, що аналізовані параметри соціальної ідентичності конструюються в інтеракції. Зроблено висновок про те, що дослідження гендерної специфіки комунікації вимагає залучення до аналізу всього комплексу параметрів соціальної ідентичності.

Ключові слова: комунікація, гендер, статус, роль, соціальна ідентичність.

Рассматривается влияние гендера в коммуникации, его связь с социальным статусом и ролью, соотношение понятий «статус», «роль» и «гендер». Выяснено, что рассматриваемые параметры социальной идентичности конструируются в интеракции. Сделан вывод о том, что исследование гендерной специфики коммуникации требует привлечения к анализу всего комплекса параметров социальной идентичности.

Ключевые слова: коммуникация, гендер, статус, роль, социальная идентичность.

The influence of gender in communication, its connection with social status and role, the relation of concepts of status, role and gender are addressed. It was found out that the analyzed social identity parameters are constructed in the interaction. The conclusion is made that research on the gender specificity of communication requires the inclusion of a whole set of parameters of social identity.

Key words: communication, gender, status, role, social identity.

Постановка проблеми. В умовах лінгвістичного повороту в гуманітарному знанні простежується формування нового погляду на роль і функціонування мови в суспільстві. У ряді наукових праць спостерігається зростання інтересу до комунікативної взаємодії індивідів, до ідей соціального конструювання як області, в якій відбувається «відтворення» базових соціальних відносин [3; 6; 9].

В контексті нових методологічних настанов простежується осмислення статі як соціального конструкту, що сприяло виникненню поняття «гендер». Категорії «стать», «вік», «статус», «етнічність» визнані такими, що конструюються соціально і культурно [10].

Гендерний напрямок вивчення мовлення є актуальною науковою парадигмою. Сучасний стан гендерної лінгвістики тісно пов'язаний з поширенням і розвитком антропологічного підходу до вивчення мовленнєвих явищ і дискурсу. Сьогодні гендерні мовознавчі дослідження, загальною метою яких є вивчення кореляції вживання мовленнєвих засобів і статевої приналежності мовця, становлять один з найважливіших складників антропоцентричної парадигми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підґрунтям роботи слугують надбання гендерної лінгвістики, зокрема дослідження зарубіжних і вітчизняних мовознавців, в яких комунікативна поведінка мовців розглядається з точки зору їхніх соціальних статусів (Д. Кемерон, Х. Котхоф, Д. Таннен, А.В. Кириліна, А.П. Мартинюк), теорія соціального конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман). У сучасному мовознавстві принципи лінгвістичного дослідження гендеру в комунікативній інтеракції сформульовано в працях А.В. Кириліної, О.С. Гриценко, Дж. Коатс, Х. Котхоф та ін. Попри численні розвідки, присвячені дослідженню прагматичних і дискурсивних характеристик діалогічного мовлення, залишаються не до кінця вирішеними питання конструювання в комунікації параметрів соціальної ідентичності з урахуванням гендерних чинників.

У руслі сучасних мовознавчих досліджень гендеру загальною метою є вивчення кореляції вживання мовленнєвих засобів і статевої приналежності мовця. Гендер розглядається як відносно автономний від біологічної статі соціальний конструкт, який створюється в комунікації. У межах теорії соціального конструктивізму гендер розуміється як категорія насамперед соціального порядку (Р. Конел, Х. Котхоф) і тим самим належить до прагматичних характеристик мовця [7]. У нашій науковій розвідці гендер розуміємо як

параметр мовної особистості в аспекті соціальної або соціокультурної статі, сформований згідно з нормами певної культури.

Постановка завдання. В умовах розширення меж лінгвістики особливої актуальності набуває вивчення мовленнєвої практики й екстралінгвістичних факторів, що необхідні для адекватного продукування і розуміння повідомлення та сприяють створенню багатоаспектного уявлення про учасників комунікативної взаємодії, зокрема в гендерному аспекті. Ми ставимо за мету висвітлити основні аспекти гендерної специфіки комунікації, що підготує ґрунт для подальшого вивчення і опису способів вираження згоди/незгоди на матеріалі французької мови. Поставлена мета насамперед передбачає вирішення завдання встановити кореляцію таких параметрів соціальної ідентичності, як гендер, статус і роль.

Виклад основного матеріалу. Поняття «соціальний статус» і особливо «соціальна роль» виявляють множинність інтерпретацій в науковій літературі. Поняття «роль» займає центральне місце в соціологічних концепціях «рольових теорій» (Р. Лінтон, І. Гофман тощо). З точки зору Р. Лінтона, особливе значення має соціокультурна природа рольових приписів, їх зв'язок із соціальною позицією, тобто статусом особистості. У подальших дослідженнях у руслі функціоналізму стверджується, що побудова ролі веде до вироблення послідовних і повторюваних зразків поведінки. На думку послідовників ідей Р. Лінтона, ролі є приписами, очікуваннями щодо поведінки, властиві певному статусу. «Ролі відображають сукупності соціально зумовлених атрибутів і очікувань, пов'язаних із певними соціальними позиціями». Автори відзначають, що коли люди займають різні соціальні позиції, «їхня поведінка визначається головним чином існуючими очікуваннями інших людей відносно цих позицій, а не їхніми власними індивідуальними характеристиками» [1, с. 276].

Соціальна роль визначається як «модель поведінки, орієнтована на даний статус, а також «як шаблонний вид поведінки, спрямований на виконання прав і обов'язків, передбачених для конкретного статусу» [12, с. 81], «сукупність норм, що визначають поведінку дійових у соціальній системі індивідів; з огляду на їхній статус або позицію, і сама поведінка, що реалізує ці норми» [15, с. 306–307], і, крім того, як «комплекс стандартних загальноприйнятих очікувань» [2, с. 183].

Соціальні ролі визначаються професією, родом діяльності, статтю, віком, відносинами між людьми в суспільстві. Багато дослідників підкрес-

люють, що ролі можна трактувати як «своєрідний шаблон взаємних прав і обов'язків» [13, с. 134].

Рольові очікування учасників комунікації залежать не від конкретного виконавця ролі, а від типу ситуації, в межах якої ця роль існує. Кожній ролі відповідає певна сукупність очікувань. І хоча при цьому виконання ролі варіюється від особистості до особистості, важливо те, що ця варіативність знаходиться в межах, визначених соціокультурними нормами [3, с. 184].

У соціолінгвістиці виокремлюються декілька типів соціальних ролей. Поняття ролі має велике значення, оскільки воно допомагає продемонструвати соціальну обумовленість індивідуальної діяльності. Соціологи розглядають ролі в якості одиниць, на підставі яких будуються різні соціальні інститути [1, с. 276].

Коло вимог до виконання тієї чи іншої ролі зафіксовано в соціальних нормах. Уявлення про типове виконання тієї чи іншої соціальної ролі складаються в стереотипи, що формуються на основі досвіду і частої повторюваності рольових ознак, що характеризують передусім поведінку, а також манеру говорити, одягатися і т.д. Чим вище статус, тим жорсткіше обмеження, що накладаються на поведінку людини [12, с. 76].

У лінгвістиці розмежовують соціальні й комунікативні ролі [16, с. 78–86]. Комунікативна роль визначається як поведінка людини в тій чи іншій комунікативній ситуації, Й.А. Стернін визначає це поняття як образ, що конструюється комунікантом для досягнення конкретної мети [16].

Поняття «роль» тісно пов'язане з поняттям «статус», яке також широко обговорюється в науковій літературі й визначається як «сукупність прав і обов'язків індивіда або соціальної групи, пов'язана з виконанням ними певної соціальної ролі» [15, с. 343]. «Позиція в межах соціальної системи, така як «дитина» або «батько». Статус позначає те, чим є людина, тоді як тісно пов'язане з ним поняття ролі відноситься до поведінки, очікуваної від людей, які мають певний статус» [1, с. 321].

Щодо кореляції даних термінів, у соціолінгвістиці статус розглядається як стратифікаційна змінна, а роль як стратифікаційно-ситуативна [18, с. 72]; О.В. Кравченко розглядає роль як динамічний аспект статусу [12, с. 81].

Впродовж життя людина є носієм декількох статусів, з-поміж яких можна виділити головний, або ключовий статус. У свою чергу кожен статус включає ряд ролей. За Р. Мертоном та Р. Сторером, сукупність ролей, що асоціюються з одним статусом, являє собою «рольовий набір»

[22]. Представники структурного функціоналізму зазначали, що нормативними регуляторами людських дій, що визначають рольовий набір, постають соціальні інститути, які закріплюють соціальні ролі.

Наведений стислий огляд засвідчує, що в науковій літературі немає єдності в баченні ролі і статусу, межі між цими поняттями досить розмиті. Наші спостереження також демонструють складність їх розмежування, проте очевидно є їх кореляція. Вербальна специфіка впливу соціального статусу і ролі на комунікацію, на наш погляд, потребує більш повного висвітлення, оскільки на сьогоднішній день досить детально схарактеризовано лише комунікативні ролі адресанта, адресата і спостерігача [4].

Отже, в комунікативній взаємодії створюються такі соціальні конструкти, як статус і роль. Окрім цього, в комунікації присутня і така категорія, як гендер, яка має безпосереднє відношення до ролі і статусу. Розглянемо вплив гендеру в комунікації, а також його зв'язки зі статусом і роллю.

У межах теорії соціального конструктивізму гендер розглядається як один із параметрів соціальної ідентичності. На думку Х. Котхоф, «гендер розглядається насамперед як категорія соціального порядку, а не особистісна категорія» [21, с. 18].

Гендер визначається як соціальна або соціокультурна стать, параметр мовної особистості, який формується відповідно до норм певної культури [5, с. 21], як конструкт дискурсу [14, с. 295], і в широкому сенсі він потрактовується як складна єдність мовленнєвої практики й екстралінгвістичних факторів, що необхідні для адекватного розуміння повідомлення та сприяють створенню уявлення про учасників комунікативної взаємодії, про їхні цілі й установки, особливості продукування та сприйняття повідомлень [7, с. 112; 8, с. 3; 9, с. 27–28 тощо]. О.В. Дудолодова під гендером розуміє системну категорію соціального порядку, яка постійно відтворюється в структурах конкретної міжсуб'єктної взаємодії [8, с. 5]. Дослідниця зазначає, що ситуативні прояви гендеру є результатом його взаємодії з іншими соціальними категоріями, яка зумовлюється метаконтекстом концептуальної картини світу, макроконтекстом соціокультурних норм і мікроконтекстом конкретної міжсуб'єктної взаємодії.

Зазначимо, що хоча гендер не є лінгвістичною категорією, його соціокультурний зміст може бути розкрито шляхом аналізу значення одиниць мови. В основі поняття мовного конструювання гендеру лежить ідея про те, що висловлювання –

це не просто слова або мовні акти, це засоби, які використовуються комунікантом з метою створення (конструювання) власного образу і образу співрозмовника. Всі параметри людської ідентичності розглядаються конструктивістами як сутності, які конструюються в комунікації як апріорно становлені величини. Ситуативні акти, які отримують інтерпретацію на базі даного контексту, є практикою мовного конструювання гендеру [6, с. 64–65].

Низка мовознавчих студій, присвячених вивченню комунікації, відзначає тісний контакт параметрів, що становлять соціальну ідентичність [10; 21; 23], при цьому жоден із параметрів не проявляється абсолютно незалежно від інших. На сьогодні вважається доведеною різна інтенсивність конструювання зазначених параметрів у залежності від комунікативної ситуації, мікро- і макроконтексту. У комунікації, таким чином, відбувається одночасне конструювання кількох параметрів різного ступеню інтенсивності. Отже, дане міркування диктує необхідність під час дослідження комунікації, по-перше, визначення того, які з параметрів соціальної ідентичності релевантні в конкретній ситуації комунікативної взаємодії, а, по-друге, з'ясування та аналізу ступеню інтенсивності їхнього прояву.

Значний внесок у гендерологію й гендерну лінгвістику було зроблено представниками так званого діяльнісного підходу, згідно з яким комунікативна поведінка учасника бесіди розглядається в аспекті побудови його соціального статусу (напр., Д. Кемерон, Дж. Коатс). Щоденне спілкування є засобом відтворення гендеру мовця, а мовлення, залежно від інтенції учасників комунікації, може сприйматися як жіноче або чоловіче. Такий підхід до мовно-гендерної проблематики, а також до пояснень гендерної варіативності, отримав назву «спільної практики», або соціально-конструктивістського підходу. Зауважуючи, що глобальні узагальнення гендерології попередніх етапів не відповідають практичним даним, що слугували для вибудування таких моделей, дослідники наголошують на актуальності залучення гендерного підходу у сферах різних наук, у різноманітну предметну методологію [10; 21].

Для сучасного етапу гендерних досліджень характерний антропологічно зорієнтований підхід, зокрема до вивчення явищ мови й комунікації [9, с. 26], що тісно пов'язаний з когнітивною науковою парадигмою. Наступним важливим фактором у дослідженні маскулітності й фемінітності стало їх визнання не тільки когнітивно детермінованими, а й культурно детермінова-

ними сутностями, які наразі вивчаються також і в царинах культурології та інших наук, а також у царині культурної взаємодії та взаємодії окремих представників цих культур. Одним із найважливіших методологічних принципів сучасних наукових галузей і підгалузей, що стосуються поняття «гендер», є релятивізація статі, тобто інтерпретація гендеру як феномена, який конструюється в царині соціуму і його культури. Згідно з таким підходом визнається культурна детермінованість і інституційність гендеру, що призводить до визнання його конвенціональності, яка проявляється неоднаково в різних культурах на різних етапах їх розвитку. Тому чоловічість і жіночість розглядаються не як незмінна природна даність, а як динамічний мінливий продукт розвитку людського суспільства, яке підпадає під вплив соціального маніпулювання, моделювання й культурних традицій.

Наразі значна кількість дослідників вказує на те, що мовець обирає ту чи іншу комунікативну стратегію й модель комунікативної поведінки не тому, що він є чоловіком або жінкою, а тому, що такий мовець бажає бути віднесеним до тої чи іншої статі. Як зауважує А. Учида, гендер мовця – «не просто аспект, до якого гендеру належить мовець, а самоідентифікація, маніфестування мовцем свого гендеру» [24, с. 564]. І чоловіки, і жінки для досягнення певної мети використовують у своєму мовленні ті мовні засоби, які допомагають їм конструювати бажаний у даній ситуації гендер. У зазначеному аспекті, на думку Х. Котхоф, більш логічним було б говорити не про чоловіче й жіноче мовлення, а про маскулітний і фемінітний стиль спілкування [21].

Аналізуючи сучасні напрямки гендерології та гендерної лінгвістики, А.В. Кириліна показує, як саме залучення поняття «гендер» змінює лінгвістичні описи й дослідження. Гендерний концепт дозволяє розширити коло мовознавчих питань й вивчати давно знайомий феномен статі у новому аспекті: відомо, що категорія "стать" є значущою для семантики певної низки лексичних одиниць, будучи компонентом їх значення; водночас лінгвістична гендерологія охоплює значно ширше коло питань, оскільки конструювання чоловічої або жіночої ідентичності розглядається як один із параметрів мовної особистості, тобто з позиції прагматики. Гендерний підхід передбачає також вивчення відбитку гендерних відношень у дискурсі, історії мови, дослідження гендеру як культурної репрезентації в культурології, лексикографічне кодування відповідних мовних одиниць й інші напрями [9].

В інституційній комунікації категорія «гендер» особливо тісно пов'язана із зазначеними вище категоріями «статус» і «роль», які вбачаються дуже значущими в умовах статусно-рольової ієрархії, що характеризує інституційне спілкування. К. Котхоф, Д. Таннен відзначають, що в ряді випадків гендер пов'язаний і з віком [21; 23].

Тісний зв'язок гендеру зі статусом відзначався в теорії влади М. Фуко [17]. На цей взаємозв'язок вказували й інші дослідники. Так, Р. Лакоф відзначає, що мовні особливості «жіночого мовлення» (формули ввічливості, вибачення, вербальні знаки невпевненості, пом'якшення категоричності тощо) присутні не тільки в мовленні жінок, але і в мовленні чоловіків. Разом із тим гендер неідентичний статусу або ситуативній ролі, про це переконливо зауважує Х. Котхоф та ін.

У нашому дослідженні також виявляються відмінності в статусі, гендері та ролі комунікантів. Високий статус певним чином визначає і ситуативну роль комуніканта. Цей параметр деякою мірою нейтралізує статусну ієрархію.

Вищевикладене дозволяє зробити таке припущення: можна говорити лише про відносно рівний статус комунікантів, але нежорсткі інституційні рамки можуть нівелювати статусні відмінності. Це припущення дозволяє у свою чергу побудувати дослідницьку модель з однією змінною, якою і є гендер.

Слід підкреслити, що не всі спостережувані нами комунікативні ситуації характеризуються статусно-рольовою симетрією, ряд комунікативних ситуацій вирізняється яскраво вираженою ієрархією. У ряді випадків вони розглядаються окремо (як, наприклад, висловлення поради).

Тож звернення до вивчення особливостей гендерного складника у мовленні є закономірним. Підсумовуючи надбання гендерної лінгвістики й гендерної соціальної психології, А. Годард і Л. Патерсон пропонують розгляд гендерного чинника в мовленнєвій комунікації через аналіз усіх можливих факторів, що спричиняють погляд на жіноче й чоловіче мовлення [20]. Можна стверджувати, що сучасна парадигма гендерного мовознавства визначила свої основні параметри та постулати й окреслила актуальні напрямки досліджень гендерних аспектів мовленнєвого спілкування в різних професійних і соціально-культурних сферах.

Висновок. Комплексний аналіз ряду змінних (гендер, статус, роль, вік), безумовно, є перспективним напрямом подальшого дослідження. Можна зробити певний висновок: у випадках значної статусної різниці (коли статус комунікантів або набагато вище, або значно нижче, то параметр «статус» проявляється з найбільшою інтенсивністю, «затмарюючи» параметр «гендер»). Цей факт доводить висунуту в ряді згадуваних праць ідею про гендер як про параметр змінної інтенсивності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. С. Социологический словарь; пер. с англ. Казань: Изд-во Казан, ун-та, 1997. 420 с.
2. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика: учебник для вузов. Москва: Рос. гос. гуманит. ун-т, 2001. 439 с.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания. Москва: Медиум, 1995. 323 с.
4. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения. Москва: Наука, 1993. 172 с.
5. Гендерний розвиток у суспільстві / упоряд. К.М. Лемківський. Київ: Фоліант, 2005. 351 с.
6. Гриценко Е.С. Язык. Гендер. Дискурс. Н. Новгород: ННГУ им. Н.И. Лобачевского, 2005. 267 с.
7. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Москва: Прогресс, 1989. 312 с.
8. Дудолодова О.В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04. Харків, 2003. 20 с.
9. Кирилина А.В. Гендерные исследования в лингвистических дисциплинах. Гендер и язык. Москва: Языки славянской культуры, 2005. С. 7–32.
10. Кирилина А.В. Лингвистические гендерные исследования как продукт постмодернистского взгляда на язык. Российское общество: Гендерное измерение. Иваново: Ивановский гос. ун-т, 2006. С. 39–45.
11. Коатс Дж. Женщины, мужчины и язык. Гендер и язык. Москва: Языки славянской культуры, 2005. С. 33–234.
12. Кравченко А.И. Общая социология. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 479 с.
13. Крысин Л.П. Социоллингвистические аспекты изучения современного русского языка. Москва: Наука, 1989. 188 с.
14. Мартинюк А.П. Гендер як конструкт дискурсу. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен. Харків: Константа, 2005. С. 295–318.
15. Социологический энциклопедический словарь. М.: НОРМА-ИНФРА, 2000. 480 с.

16. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. Воронеж, 2001. 252 с.
17. Фуко М. Воля к истине: По ту сторону знания, власти и сексуальности: сборник. Москва: Магистериум: Изд. дом «Касталь», 1996. 446 с.
18. Швейцер А.Д. Современная социолингвистика: Теория, проблемы, методы. Москва: Наука, 1977. 176 с.
19. Connell R. Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics. Cambridge: Polity Press, 1987. 334 p.
20. Goddard A., Patterson L.M. Language and Gender. L.-N.Y.: Psychology Press, 2000. 122 p.
21. Kotthoff H. The interactional achievement of expert status: Creating asymmetries by "Teaching conversational lectures" in TV discussions. Communicating Gender in Context. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin Publishing Company, 1997. P. 139–178.
22. Merton R.K., Storer N.W. The Sociology of Science. Chicago-London, 1973. 605 p.
23. Tannen D. The Relativity of Linguistic Strategies: Rethinking Power and Solidarity in Gender and Dominance. Gender and Conversational Interaction. Oxford: Oxford University Press, 1993. P. 165–188.
24. Uchida A. When "Difference" is "Dominance". A Critique of the "Antipower-Based" Cultural Approach to Sex Differences. *Language in Society*. 1992. Vol. 21. № 4. P. 547–568.